

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 30, İstanbul 2023, 213-236

ŞEYHÜLİSLÂM YAHYÂ EFENDİ'NİN "HÂME" REDİFLİ KASİDESİ VE ŞERHİ

Muhammed İkbâl Güler

Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(mikbal.guler@omu.edu.tr), ORCID: 0000-0002-8315-3998/Assit. Prof. Dr., Ondokuz Mayıs University
Humanities and Social Sciences Faculty Turkish Language and Literature Department

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 17.02.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 02.06.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2023

Yayın Sezonu: Bahar

Atıf/Citation

Güler, Muhammed İkbâl (2023), "Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin "Hâme" Redifli Kasidesi ve Şerhi," Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 30, 213-236.

Güler, Muhammed İkbâl (2023), "Shaykh al-Islâm Yahyâ Efendi's Ode and Interpretation with "Hâme" Redif", Journal of Ottoman Literature Studies, 30, 213-236.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin “Hâme” Redifli Kasidesi ve Şerhi

Özet

Bu çalışmada, özellikle gazel vadisinde yazdığı şiirlerle tanınan, XVII. yüzyılın ve bütün bir dîvân edebiyatının önde gelen isimlerinden olan ve sanatkârlığının yanı sıra başarılı bir devlet adamı olarak da bilinen Şeyhülislâm Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi'nin “hâme” redifli kasidesi konu edilmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin hayatına ve çalışmanın genel planına dair bilgiler verilmiştir. Giriş bölümünden sonra Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Bölümü'nde 857-M yer numarasıyla kayıtlı ve Oğuz İlhan tarafından ilk altmış varağı neşredilen Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 4966 yer numarasıyla kayıtlı mecmûalarda yer alan ve yirmi iki beyitten oluşan “hâme” redifli kasidenin şâirinin ve memdûhunun kimliği hususunda doğru bilgiye ulaşabilmek için bir tartışma yapılmıştır. Kasidenin memdûhu Hattat Hocazâde Mehmed Enverî hakkında verilen bilgilerin akabinde Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ye ait “hâme” redifli kaside, Oğuz İlhan neşri ile Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan mecmûadaki hâli tenkitli metin neşri yoluyla karşılaştırılarak yeniden kurulmuş ve şerh edilmiştir. Kasidenin memdûhu Hocazâde Mehmed Enverî'nin hattatlık mesleğinden dolayı Şeyhülislâm Yahyâ Efendi tarafından tercih edildiği düşünülen “hâme” redifi etrafında şekillenmiş şiirde, inceleme neticesinde “kalem” başta olmak üzere hüs-n-i hat sanatında kullanılan “mürekkep, kâğıt, hokka, rîg, makta” gibi malzemelere de yer verildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Mecmûa, dîvân şiiri, hüs-n-i hat, kalem, Enverî.*

Shaykh al-Islâm Yahyâ Efendi's Ode and Interpretation with “Hâme” Redif

Abstract

In this study, Shaykh al-Islâm Zekeriyâzâde Yahyâ Efendi, who is one of the leading names of the 17th century and the whole divan literature, is primarily known for his poems in the field of ghazals and who is known as a successful statesman as well as his craftsmanship, is the subject of the “hâme” (reed pen) redif eulogy. In the introduction part of the study, information about the life of Shaykh al-Islâm Yahyâ Efendi and the general plan of the study is given. After the introduction, a discussion was held in order to obtain accurate information about the identity of the poet and the person presented in the eulogy with “hâme” redif consisting of twenty-two couplets and located in the journal registered with the place number 857-M in the Reşid Efendi Section of the Süleymaniye Library and located in the journal registered with the number 4966 in the Nuruosmaniye Library, the first sixty leaves of which were published by Oguz İlhan. Following the information given about Calligrapher Hocazâde (son of the mudarris) Mehmed Enverî, who is the person to whom the ode was presented, the eulogy with “hâme” redif belonging to Shaykh al-Islâm Yahyâ Efendi was reconstructed by comparing it with the publication of Oguz İlhan and the version of the magazine in the Süleymaniye Library through the publication of the critical text. The reconstructed text has been annotated. It is thought that Hocazâde Mehmed Enverî, who is the person to whom the eulogy of the “hâme” redif is presented, was chosen by Shaykh al-Islâm Yahyâ Efendi because of his calligraphy profession. It has been determined that in the poem, which is shaped around the “hâme” redif, materials such as ink, paper, inkwell, rîg (fine sand sprinkled over the writing to dry the ink), and maqta (plaquette for nibbing a reed pen) used in calligraphy, especially reed pen, are also included.

Keywords: *Journal, dîvân poetry, calligraphy, pen, Enverî.*

Giriş

XVII. yüzyıl dîvân şiirinde öne çıkan isimlerden biri de Şeyhülislâm Zekeriyâyâde Yahyâ Efendi'dir. Osmanlı'da müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislâmlık gibi birçok kademedeki vazife yapmış olan Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, yazdığı birçok eserin yanı sıra tertip ettiği dîvânıyla da Türk edebiyatı vadisinde önemli bir isim olmuştur. Sultan IV. Murad zamanında hayatının en itibarlı devresini yaşayan Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, birçok hususta beyan ettiği fikirleriyle yol gösterici bir devlet adamı olarak dikkat çekmiştir. Sadece XVII. yüzyılın değil, dîvân edebiyatının en büyük şâirlerinden kabul edilen Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, devrinde ve sonrasında birçok kişinin övgüsünü almış, özellikle gazel vadisinde öne çıkmış önemli bir devlet ve sanat adamıdır.¹

Birçok nazım şeklinde şiirler kaleme almış olan Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin dîvânının Hasan Kavruk tarafından yapılan neşrinde bir naat, Sultan Osman ve Hâce Efendi adına birer medhiyye, Sultan IV. Murad'ın şehzâdesinin doğumunu tebrik maksadıyla yazılmış bir kaside ve Sultan IV. Murad için yazılmış iki kaside olmak üzere toplamda altı kaside yer almaktadır (Kavruk t.y.: 3-9, 18-19, 21-25). Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Bölümü'nde 853-M yer numarasıyla kayıtlı mecmûanın 125a-125b numaralı sayfaları arasında ve Oğuz İlhan tarafından ilk altmış varacağı neşredilen Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 4966 yer numarasıyla kayıtlı mecmûanın 33a-33b numaralı sayfaları arasında (İlhan 2015: 96-97) yer alan Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin "hâme" redifli yirmi iki beyitlik kasidesi ise dîvân neşirlerinde tespit edilememiştir. Çalışmamızda, kasidenin başlığında yer alan "Kaşîde-i Yahyâ Efendi berây-ı Hâce-zâde Mehmed Efendi" ifadesinden hareketle kasidenin sunulduğu Hoca-zâde Mehmed Efendi'nin ve kasidenin şâirinin kimliği hususunda doğru bilgiye ulaşabilmek için kısa bir tartışma yapılmış; akabinde ulaşılan neticeye göre kasidenin memdûhu olduğu düşünülen Hattat Hoca-zâde Mehmed Enverî'nin - "hâme" redifli kasidenin daha açık bir şekilde anlaşılabilmesi adına- hayatı, hat sanatındaki başarısı ve şiirleri hakkında bilgi verilmiş; bu bölümün ardından Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin "hâme" redifli kasidesinin iki farklı mecmûadan hareketle tenkitli neşri aktarılmış ve şerhi yapılmıştır.

"Hâme" Redifli Kasidenin Şâiri ve Memdûhuna Dair Değerlendirme

Yirmi iki beyitlik "hâme" redifli kaside, Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Bölümü'nde 853-M yer numarasıyla kayıtlı mecmûanın 125a-125b numaralı sayfaları arasında ve Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 4966 yer numarasıyla kayıtlı mecmûanın 33a-33b numaralı sayfaları arasında yer almaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki 251 varaklık mecmûada 95 farklı şaire ait şiir mevcuttur. Şairler arasında XVII. yüzyıldan sonra yaşamış şairin bulunmuyor oluşu, mecmûanın XVII. yüzyılda tertip edildiğini göstermektedir. Mecmûada yer alan şiirler arasında *Yahyâ* mahlasıyla yazılmış 340 ayrı şiir tespit edilmiştir. Bu şiirlerden ikisi Taşlıcalı Yahyâ'ya ait olup geri kalan 338 şiir Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ye aittir. Taşlıcalı Yahyâ'ya ait iki şiirin başlığında *Yahyâ-yı kadîm* ifadesinin yer alması ve çalışmaya konu olan "hâme" redifli kaside haricinde geriye kalan 337 şiirin Şeyhülislâm Yahyâ Efendi Dîvânı'nda yer alması, mecmûada "Kaşîde-i Yahyâ Efendi berây-ı Hâce-zâde Mehmed Efendi" başlığıyla yer alan kasidenin Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'ye ait olduğu kanaatini kuvvetlendiren delillerdir. "Hâme" redifli kasidenin bir diğer kaynağı olan Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 4966 yer numarasıyla kayıtlı mecmûa üzerine Oğuz İlhan (2015), Ömer Temiz (2018) ve Emine Karadağ (2015) tarafından üç ayrı tez çalışması yapılmıştır. Bünyamin Ayçiçeği tarafından iki ayrı çalışmada tanıtılan (Ayçiçeği

¹ Şeyhülislâm Yahyâ Efendi ile alakalı birçok kaynakta derli toplu bilgilerin mevcûdiyetinden dolayı ve çalışmanın hacmini aşmamak adına hayatı, eserleri ve sanatkarlığı hakkında detay bilgi verme ihtiyacı duyulmamıştır. Bu hususlarda detaylı bilgi için bk. Kaya 2013; Kavruk 2014; Kavruk t.y.

2016; 2021) ve “Mecmū‘a-i ra‘nā” (Ayçiçeği 2021) adıyla tesmiye edilmiş el yazması nüshada² Şeyhülislâm Yahyâ Efendi’ye ait 112 gazel, 3 kaside ve 1 rubâ‘î olmak üzere toplam 116 şiir tespit edilmiştir (Ayçiçeği 2021). Mecmûa üzerinde yapılan çalışmalardan hareketle 33a-33b numaralı sayfalar arasında “Kaşîde-i Yahyâ Efendi Sellemallâhu” başlığıyla kayıtlı “hâme” redifli kasidenin de Şeyhülislâm Yahyâ Efendi’ye ait olduğunu belirtmek mümkündür. Bu tespiti kanıtlayan bir diğer delil ise Şeyhî Mehmed Efendi’nin *Şakâ‘ik’e* zeyl olarak kaleme aldığı *Vekâyi‘u’l-Fuzalâ* adlı eserindeki Şeyhülislâm Yahyâ Efendi’ye ayrılan bölümde kasidelerinden örnek beyitler verilirken “sıfat-ı hâme” başlığı altında “hâme” redifli kasidenin beş beytinin yer almış olmasıdır (Ekinci 2018: 445-446).

Kasidenin başlığında yer alan “Hocazâde Mehmed Efendi” isminden hareketle XVII. yüzyılda bu lakap ve isimle anılan m. 1615 yılında vefat ettiği bilinen Şeyhülislâm Hocazâde Mehmed Efendi³ ve m. 1695’te vefat ettiği bilinen Hattat Hocazâde Mehmed Enverî’nin varlıklarına işaret etmek mümkündür. Kasidedenin on birinci beytinde yer alan “Ya‘nî maḥdûm-ı Muḥammed Çelebi ḥazreti kim” mısrası, memdûhun baba adının Muhammed Çelebi olduğunu göstermektedir. Şeyhülislâm Hocazâde Mehmed Efendi’nin babasının Osmanlı tarihçisi ve âlimi Hoca Sâdeddin Efendi olduğu bilgisinden hareketle, kasidenin sunulduğu kişinin adı zikredilen şeyhülislâm olmadığını belirtmek mümkündür.⁴ Hattat Hocazâde Mehmed Enverî’nin baba adı ise kaynaklarda yer almamaktadır. Lâkin Şeyhülislâm Yahyâ Efendi’nin kasidesinin “hâme” redifli oluşu; kasidenin medhiye bölümünde memdûhun hat sanatındaki maharetinden övgü dolu sözlerle bahsedilmesi ve Hocazâde Mehmed Enverî’nin Osmanlı’nın XVII. yüzyılda yaşamış meşhur hattatlarından biri olduğunun bilinmesinden dolayı bu şiirin Hocazâde Mehmed Enverî’ye yazıldığını ve Enverî’nin babasının da “Muhammed Çelebi” isimli bir şahıs olduğunu belirtmek mümkündür.⁵ Ayrıca Nuruosmaniye Kütüphanesi’nde 4966 yer numarasıyla kayıtlı mecmûanın 2a-2b numaralı sayfaları arasında “Yahyâ Efendi berây-ı H‘âce-zâde” başlığıyla kayıtlı ve dîvân neşrinde yer almayan yirmi beyitlik “ile” redifli kasidenin on dördüncü ve on altıncı beyitlerindeki (İlhan 2015: 16) “hâme” vurgusu da dikkat çekmektedir:

Pinhân ḳalur görünmez idi bıkır- i ma‘nîler
Göstermeseydi ḥâmeñ eger ki benân ile

Bir baḥrdur ki dürr ü güherler nişâr ider
Keff-i kerîmi ḥâme-i gevher-feşân ile

Bu beyitlerden hareketle bahsi geçen “ile” redifli kasidenin de Hocazâde Mehmed Enverî için yazılmış olabileceğini belirtmek mümkündür.

Hocazâde Mehmed Enverî’ye Dair

“Hocazâde” ve “Karakız” namlarıyla tanınan Hocazâde Mehmed Efendi, XVII. yüzyılda yaşamış; hattatlığı ve bestekârlığının yanı sıra “Enverî” mahlasıyla şiirler kaleme almış bir

² Nuruosmaniye Kütüphanesi’nde 4966 yer numarasıyla kayıtlı mecmûa hakkında detaylı bilgi için bk. Ayçiçeği 2021.

³ Şeyhülislâm Hocazâde Mehmed Efendi hakkında detaylı bilgi için bk. İpşirli 2003.

⁴ Muhittin Eliaçık (2017: 76) tarafından verilen bilgiye göre Hoca Sâdeddin Efendi’nin oğlu Şeyhülislâm Hocazâde Mehmed (Muhammed) Efendi’ye “çelebi” lakabı verilmiştir. Lâkin, m. 1615 yılında vefat eden Şeyhülislâm Hocazâde Mehmed Efendi’nin çocuklarına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi’nin çalışmamıza konu olan “hâme” redifli kasidesinde belirtilen memdûhun babasının ismi ve lakabıyla (Çelebi), Şeyhülislâm Hocazâde Mehmed Efendi’nin isim ve lakabı her ne kadar aynı olsa da kasidenin “hâme” redifli oluşu, bu dönemde aynı unvan ve isme sahip meşhur bir hattatın varlığı ve şu ana kadarki elde ettiğimiz bilgilerden yaptığımız çıkarım, kasidenin memdûhu hususunda bize Hocazâde Mehmed Enverî’yi işaret etmektedir.

⁵ “Hoca Muhammed Çelebi” ismiyle alakalı kaynaklarda herhangi bir bilgiye erişilememiştir.

şahsiyettir (Koç 2014: 433; Kocaaslan 2009: 148). İstanbullu olan Hocasâde Mehmed Enverî'nin babası, çalışmanın konusunu teşkil eden kasidede yer alan bilgiye göre "Muhammed Çelebi" isimli bir şahsiyettir. Hattat Suyolcuzâde Mustafa Efendi'den nesih ve sülüs hatlarında icâzetnâme alan Enverî (Koç 2014: 433)⁶, Fîrûzağa Camii mektebinde Kur'ân-ı Kerîm ve hat hocalığı yapmıştır (Koç 2014: 434; Yaman 2003: 134-135). Sultan Ahmet Camii başmüezzinliğinde de bulunan Hocasâde Mehmed Enverî (Koç 2014: 434; Yaman 2003: 134), hat sanatındaki maharetiyle Sultan II. Mustafa'nın dikkatini çekmiştir. Müstakîmzâde ve Suyolcuzâde Mehmed Necib Efendi, II. Mustafa'nın, Hocasâde Mehmed Enverî'nin hattını zaman zaman talim ettiğini belirtmişlerdir (Koç 2014: 434; Yaman 2003: 135). Enverî'nin, II. Mustafa için yazdığı bir mushaf için padişah tarafından bin akçe, birçok vazife ve ikramlarla taltif edildiği de kaynaklarda zikredilmektedir (Koç 2014: 434; Yaman 2003: 134).⁷ Suyolcuzâde Mehmed Necib Efendi, Hocasâde Mehmed Enverî'nin hat sanatındaki başarısına, "Üstâdları ile İbnü's-şeyh Hazretleri'nin vâdileri beyninde bîkr bir tarîka-i enîka peydâ ve ihyâ buyurmuşlardır." (Suyolcuzâde Mustafa Efendi ile Şeyh Hamdullah'ın hat sanatındaki vadileri arasında yürünmemiş güzel bir yol meydana getirip o yolu diri kılmıştır.) cümlesiyle işaret etmiştir (Yaman 2003: 135). Yine Hocasâde Mehmed Enverî'nin hüsn-i hat derslerinden arkadaşı olan Hattat Hâfız Osman Efendi'nin de⁸ Enverî'nin eserlerini, "Şerikimizin rütbe-i kemâllerine nazar buyurun." iltifatıyla nazar ehline takdim ettiği bilinmektedir (Yaman 2003: 135). Hocasâde Mehmed Enverî'nin hayatı boyunca kırk mushaf, sayısı bilinmeyen En'âm⁹, evrâd, murakkaât (hüsn-i hat mecmûası) ve kıtalar ile *Delâ'il*¹⁰ gibi eserler yazdığı bilinmektedir (Koç 2014: 434; Yaman 2003: 135-136). Nakşbendiyye tarikatına mensup olan Hocasâde Mehmed Enverî (Koç 2014: 434), Kırım Hanı Selim Giray (v. 1704) için yazdığı bir mushafa karşılık verilen hediye ile hacca gitmiş, dönüşte Medine'ye iki konak ötede vefat etmiştir (Koç 2014: 434; Yaman 2003: 136). Müstakîmzâde, "Mu'allim kıla Hâce-zâde'yi Allâh me'vâya" (h. 1106 / m. 1694-95) mürasısıyla Hocasâde Mehmed Enverî'nin vefatına tarih düşürmüştür (Koç 2014: 434).

Enverî mahlasıyla şiirler kaleme alan Hocasâde Mehmed Efendi'nin bazı kaynaklarda şiirlerine ve bestelediği bir güfteye ulaşmak mümkündür. Müstakîmzâde'nin *Mecmûa-i İlâhiyyât* adlı güfte mecmûasında, Hocasâde Mehmed Enverî'nin Niznâm Yûsuf Çelebi tarafından bestelenmiş şu şiiri yer almaktadır (Sağman 2001: 313; Ergun 1936: 1299):

Ey şehinşâh-ı serîr-i enbiyâ vü evliyâ
Vey sipehsâlâr-ı hayl-i etkîyâ vü asfiyâ
Ey vücûd-i pâk ey nûr-i musavver pür-ziyâ
Mevlid-i Sultân-ı kevneyn Muhammed Mustafâ

Ol mukaddes rûh-i a'zam ol Habîb-i muhterem
Kâşif-i ilm-i şerî'at ma'den-i lutf u kerem
Hâmid ü Mahmûd u Ahmed bastı dünyâyâ kadem
Mevlid-i Sultân-ı kevneyn Muhammed Mustafâ

⁶ Suyolcuzâde Mehmed Necib Efendi *Devhâtü'l-Küttâb* adlı eserinde, Hocasâde Mehmed Enverî'nin Suyolcuzâde Mustafa Efendi'den aklâm-ı sittenin tamamını, celî ve hafî şekilde yazılan çeşitleriyle birlikte öğrendiğini belirtmektedir. Bk. Yaman 2003: 134-135.

⁷ Uğur Derman, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde EH-68 yer numarasıyla kayıtlı Hocasâde Mehmed Enverî hattıyla yazılmış mushafın, Sultan II. Mustafa için yazılmış mushaf olabileceğini belirtmektedir. Detaylı bilgi için bk. Derman 2020.

⁸ Hâfız Osman Efendi hakkında detaylı bilgi için bk. Derman 2017.

⁹ *En'âm*: Bu sûre ile, çok okunan diğer bâzı kısa Kur'an sûrelerinin bir araya getirilmesinden meydana gelen, genellikle cepte taşınacak küçük boyda kitapçık. Bk. "En'âm", *Kubbealtı Lugatı*.

¹⁰ *Delâ'il*: Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî (ö. 870/1465) tarafından derlenen salavat mecmuası. Bk. Uludağ 1994.

Nûr-i Ahmed'den vücûda geldi cümle kâ'inât
Arş u ferş ü nüh felek cümle melâ'ik şeş-çihât
Enbiyâ vü evliyâyâ verdi teşrîfin hayât
Mevlid-i Sultân-ı kevneyn Muhammed Mustafâ

Nûr ile doldu dü-âlem ver salât ile selâm
Mevlid-i pâk-ı Resûlullâh'dır bu ey hümâm
İsm-i pâk ü cism-i pâk Hazret-i fahrü'l-enâm
Mevlid-i Sultân-ı kevneyn Muhammed Mustafâ

Sen şefî'a'l-müznibînsin eyle şefkat ey latîf
Makdeminle çün sa'âdet buldu ümmet ey nazîf
Enverî miskinine eyle şefâ'at ey şerîf
Mevlid-i Sultân-ı kevneyn Muhammed Mustafâ

Müstakîmzâde'nin *Tuhfe-i Hattâtîn* adlı eserinde de Hocazâde Mehmed Enverî'ye ait bir şiir yer almaktadır (Koç 2014: 434):¹¹

Cümle erbâb-ı tarîkûn aslı pîr-perveri
Nakşbendî Kâdirî vü Mevlevî vü Halvetî
Ehl-i zikrûn ser-firâzî ehl-i aşkun serveri
Nakşbendî Kâdirî vü Mevlevî vü Halvetî

Mazhar-ı nûr-i tecellî vâsıl-ı Allâh olan
Menba'-ı ilm-i ilâhî ârif-i billâh olan
Sırr-ı gaybü'l-gaybun ashâbı fenâ-fi'llâh olan
Nakşbendî Kâdirî vü Mevlevî vü Halvetî

Hâsılı ervâh-ı kudsîyyelerine subh u şâm
Rahmet-i Rahmân ola her demde tâ rûz-i kıyâm
Haşre dek şerh eyler isen Enverî olmaz tamâm
Nakşbendî Kâdirî vü Mevlevî vü Halvetî

Bir mecmûada da Hocazâde Mehmed Enverî'nin, Hocazâde Lutfullâh Efendi'ye¹² ait bir şiirini bestelediği bilgisi yer almaktadır (Soydaş 2001: 94; Çapan 2005: 529-530):

Şifâ-yı derd-i dildir âsitânın yâ Resûlallâh
Anınçün Mustafâ'dır nâm ü şânın yâ Resûlallâh

Cemî'-i enbiyâdan hem mükerrerem hem mufaddalsın
Habîbisin Cenâb-ı Kibriyâ'nın yâ Resûlallâh

Vücûdun bâis-i izhâr-ı afv ü mağfirettir hep
Sen oldun menba'-ı lutf u atânın yâ Resûlallâh

Sen ol 'ankâ-yı Kâf-ı 'arş-ı a'zamsın ki bî-pervâ
Senin bâğ-ı cinândır âşiyânın yâ Resûlallâh

Garîk-i bahr-i isyânım medet Lutfî'ye lutf eyle
Elim al ben garîb ü bî-nevânın yâ Resûlallâh

¹¹ Bu şiir, bazı farklılıklarla Mehmed Nâil Tuman'ın *Tuhfe-i Nâilî'*sinde de yer almaktadır. Bk. Kocaaslan 2009: 148.

¹² Hocazâde Lutfullâh Efendi hakkında detaylı bilgi için bk. Aksoyak 2014.

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin "Hâme" Redifli Kasidesinin Tenkitli Metin Neşri

Kaşîde-i Yahyâ Efendi berây-ı H'vâce-zâde Mehmed Efendi¹³

[fe 'i lâ tün / fe 'i lâ tün / fe 'i lâ tün / fe 'i lün]

- 1 'Anberîn haţtuñı vaşf eyledi beñzer hâme
Cân meşâmunı yine kıldı mu'aţtar hâme
- 2 Müşkle nüşha yazup levha-i kâfûr üzre
'Âlemi kendüsine itdi musahhar hâme
- 3 Çünkü her gülşene bir serv ü şanevber lâzım
Ma'rifet gülşenine serv ü şanevber hâme
- 4 İtmege kâ'ide-i âb-ı hayâtı icrâ
Lüle-i çeşme-i hayvâna ne beñzer hâme
- 5 Ma'nâ ebkârınuñ âşüftesi olmasa eger
Dâ'imâ virmez idi yollarına ser hâme
- 6 Bir elif-kađ elemin mi çeker ey dil bilsem
Ne için böyle za'if ola vü lâğar hâme
- 7 Bir gül-endâm hevâsıyla olupdur bîmâr
Turmayup dîdelerüm gibi kan ağlar [hâme]
- 8 Bilmem ol kâkül-i müşgîne mi beñzer geçinür
Perçemin eyledi müşgîn ü mu'anber hâme
- 9 Yârüñ engüşt-i muhannâsına öykünmegiçün
Sürh ider barmağı uçlarını ekşer hâme
- 10 Vaşf-ı mağdümü yazar şafha-i eflâk üzre
Giceler mâh-ı nev alup eline zer hâme

¹³ Tenkitli metin neşri kurulurken, aparatta Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Bölümü'nde 853-M yer numarası kayıtlı mecmûadaki varyantlar "S" rumuzuyla, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 4966 yer numarasıyla kayıtlı mecmûadaki varyantlar ise "N" rumuzuyla gösterilmiştir. Ayrıca aparatta birinci musralara "a" rumuzuyla, ikinci musralara ise "b" rumuzuyla işaret edilmiştir.

Kaşîde-i Yahyâ Efendi berây-ı H'vâce-zâde Mehmed Efendi S: Kaşîde-i Yahyâ Efendi Sellemallâhu N.

2a levha-i kâfûr S: şafha-i kâfûr N.

3a serv ü şanevber S: serv-i şanevber N.

3b serv ü şanevber S: serv-i şanevber N.

5b virmez idi yollarına S: yollarına virmez idi N.

6a bilsem S: bilmem N.

7a hevâsıyla olupdur bîmâr S: hevâsına düşübdür beñzer N.

7b dîdelerüm gibi kan S: dîde gibi kanlar ağlar N.

12b riğ S: rağ N.

13b merd-i hünerver S: merd-i hünerdür N.

14a rezm-gehi S: bezmgehi N; iderseñ S: idersün N.

14b siyeh tûğlı S: senün tûğ ile N.

15a gele S: gelün N.

16a kaţreleri S: jâleleri N.

18a gezmişdür S: girmişdür N.

18b zulumâti S: zulumâta N.

19a vaşfıñıñ S: medhünün N.

21a baħr-i midâda S: baħr-i murâda N.

- 11 Ya'nî maḥdûm-ı Muḥammed Çelebi ḥazreti kim
Her ne emr itse başum üzerine dir ḥâme
- 12 Kâtib-i midḥatına ḥoḳḳa-i ḥurşid devât
Çarḥ-ı ezraḳ aña rîg şa'sa'a-i ḥür ḥâme
- 13 'Arşa-i fazlda sen Ḥayder-i kerrâr olduñ
Zu'l-fiḳâruñ senüñ ey merd-i hünerver ḥâme
- 14 Ma'rifet rezm-gehi içre iderseñ cevân
Ola destüñde siyeh tûḡlı gönder ḥâme
- 15 Ḳatı nâ-puḥte degül mi gele inşâf idelüm
Beñzeden ayaḡı topraḡını 'anber ḥâme
- 16 Kâḡıd üzre dökülen ḳatreleri şanma midâd
Ḥüyıdur yazar iken sözümi derler ḥâme
- 17 Sözüñüñ biñde birin yazar idüm ey Yahyâ
Yanmasa döyse derün âteşine ger ḥâme
- 18 Midḥatuñ âb-ı ḥayâtın arayup gezmişdür
Zulümâtı nitekim Ḥızr u Sikender ḥâme
- 19 Vaşfıñuñ zerresi mümkin degül ola taḥrîr
Olsa her berk varaḳ cümle aḡaçlar ḥâme
- 20 Demidür kim eline tîşe-i ihlâş alup
Çıḳara kân-ı du'âdan nice gevher ḥâme
- 21 Nitekim baḥr-i midâda ḫala ḡavvâş-şıfat
Bula ol baḥrde nice dür-i ezher ḥâme
- 22 Silk-i taḥrîre çeküp ol dür-i pâkizeleri
Gerden-i medḫüñe dâyim vire zîver ḥâme

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin "Hâme" Redifli Kasidesinin Şerhi

Aruzun "fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilâtün/fe'ilün" kalıbıyla yazılmış "hâme" redifli kasidenin ilk dokuz beyti nesib bölümünü; on ve on birinci beyitler girizgâh bölümünü; on iki ve on beşinci beyitler arası medhiye bölümünü; on altı ve on yedinci beyitler fahriye bölümünü; on sekiz ve on dokuzuncu beyitler fahriye sonrasında devam eden medhiye bölümünü; yirmi ve yirmi ikinci beyitler arası ise duâ bölümünü oluşturmaktadır.

'Anberîn ḫaṭṭuñı vaşf eyledi beñzer ḥâme
Cân meşâmını yine ḳıldı mu'aṭṭar ḥâme

[Kalem, sanki senin anber kokulu hattını vasf eyledi (ve böylelikle) can burnuna yine güzel kokular getirdi.]

Kasidenin ilk beyti, kasidenin tamamını niteleyen bir muhtevaya sahiptir. Kalem, memdûhun anber kokulu hattını överek cana güzel kokular yaymıştır. "Hat" kelimesinin hem "yazı" hem de "yanaktaki ayva tüyleri" manalarının bir arada kullanıldığı bu beyitte bazı mürekkeplerin içine miskin de eklenmesi hadisesine (Sefercioğlu 2017: 144; Gacek 2020: 254) göndermede bulunulmuştur. Böylelikle ilk beyitte, şiir boyunca memdûhun hem sûretine hem de sîretine dair övgülerde bulunulacağına mesajı verilmiştir. Ayrıca beytin ikinci mısrasında yer alan "yine" zarfıyla hem kalemin hem de şiirin tamamında *süregelen bir faaliyetin* varlığına işaret edilmiştir. "Yine" zarfıyla henüz şiirin başlangıcında verilen önceden var olmuş bir yapıya eklenme

mesajı, Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki Hocazâde Mehmed Enverî için yazıldığı düşünülen "ile" redifli kasideyi de (İlhan 2015: 15-17) hatıra getirmektedir.

İlk dokuz beyit, kalemin çeşitli özelliklerinin işlendiği tasvir ağırlıklı içeriğe sahiptir. İkinci beyitten itibaren "hâme" özelinde yapılan bu tasviri şu şekilde izah etmek mümkündür:

Müşkle nüsha yazup levha-i kâfûr üzre
 'Âlemi kendüsine itdi musahhar hâme

[Kalem, kâfûrdan mamul bir kâğıdın üzerine misk (mürekkebiyle) bir nüsha yazmış ve âlemi kendisine boyun eğdirmiştir.]

Eski dönemlerde kağıt üretiminde kağıdı dayanıklı kılması için genellikle yumurta veya nişastadan mamul "âhâr" adlı maddenin kullanıldığı; âhârın üretimi esnasında karışımın içine misk, anber veya gül suyu gibi maddeler koymak suretiyle kokulu kâğıtlar elde edildiği bilinmektedir (Yazır 1974: II/198-201). Beyitte geçen "levha-i kâfûr" tamlamasıyla da bu şekilde üretilen bir kokulu kağıda gönderme yapılmıştır. "Kâfûr" maddesinin kâfûr ağacından çıkarılan yapışkan bir zambak olması dolayısıyla (Pala 2015: 251) âhâr üretiminde kullanılmış olması muhtemeldir. Ömür Ceylan'ın tespitine göre, "tılsımlı olduğuna inanılan bazı duaların yazıldığı kağıt parçalarının (nüsha/ta'vîz) üstte taşınması ya da kollara bağlanması (bâzû-bend) çok eski adetlerdendir. ... Üzerinde *mercan duâsı* ya da *şirinlik duâsı* denilen bir duânın bulunduğu kağıt parçası, güzel koku veren bir takım maddeler de eklenerek katlanır" (Ceylan 2005: 161). Bu açıklamadan hareketle beyitte bahsi geçen "nüsha"nın "muska" manasında kullanılmış olduğunu belirtmek mümkündür. İkinci beyitte yer alan "nüsha" kelimesini "yazılı nesne" manasından (Çağbayır 2017: 1291) hareketle "ferman" olarak anlamak da mümkündür. Zira aynı beyitte yer alan "musahhar" kelimesi, "ele geçirilmiş, zaptedilmiş; boyun eğdirilmiş, emir ve itâat altına alınmış." (Müsahhar-Musahhar) manalarına gelmektedir. Beyitte bahsedilen "itaat"i sağlayan "nüsha"nın bir "ferman" olabileceğini düşünmek böylelikle mümkün olmaktadır. Ayrıca mecmûada *مسخر* imlasiyle yazılmış "musahhar" kelimesinin "büyülenmiş, büyü, büyü ile aldatılmış." (Müsahhar) manalarına gelen *مسحر* "musahhar" şeklinde de kullanılmış olabileceğini düşünerek "nüsha" kelimesinin "muska" manasını desteklemek mümkün olacaktır. Beyitte geçen "müşk ile yazma" eyleminde kastedilen "müşk", birinci beyitte de olduğu gibi mürekkep yapımında terkinin içine güzel koku vermesi için katılan miske gönderme niteliği taşımaktadır (Sefercioğlu 2017: 144). Bütün bu bilgilerden hareketle ikinci beyitte, kâfûr ile âhârlanmış bir kağıt üzerine misk ile karıştırılmış mürekkeple yazılmış bir nüshadan (muska/ferman) bahsedilmiş ve bu nüshanın âlemi büyülemiş ve kendisine itaatkâr kılmış olduğuna işaret edilmiştir.

Çünkü her gülşene bir serv ü şanevber lâzım
 Ma'rifet gülşenine serv ü şanevber hâme

[Nasıl ki her bahçeye bir servi ve sanavber ağacı¹⁴ lazımsa, marifet bahçesinin servisi ve sanavberi de kalemdir.]

Servi ve sanavber ağaçları, yapraklarını dökmeyen dayanıklı ağaçlar olarak bilinmektedirler (Yıldız 2017: 333). Ayrıca servi ağacının tamamının, sanavber ağacının ise gövdesinin düzlüğü de bu iki ağacın ortak özelliklerindedir. Bu iki özellikten hareketle beyitte, marifet (ilim) bahçesinin servisi ve sanavberi olarak görülen kalemin düzlüğüne ve içinden dökülenlerin kalıcılığına vurgu yapıldığını belirtmek mümkündür. "Sanavber-servi-hâme-marifet bahçesi" dörtlüsüyle şâirin şöyle bir tablo çizmiş olabileceğini düşünmek de mümkündür: Sanavber, yaşlı hâlinde şemsiye şekline bürünen bir ağaç cinsidir (Fıstık çamı). Bu hâliyle ağaç; kökleri yukarı, dalları aşağı bakacak bir şekilde tahayyül edilecek olursa, zihinde şekil olarak içi mürekkep dolu bir hokkaya¹⁵ daldırılmış kalem resmi canlanacaktır. Yani birbirine aşıl原因mış iki farklı ağacın birleşiminden

¹⁴ *Sanavber*: Çam fıstığı ağacı. Bk. "Sanavber-Sanevber", *Kubbealtı Lugati*.

¹⁵ *Hokka*: İçine mürekkep konulan genellikle çanak şeklinde küçük kap. Bk. Derman 1998.

müteşekkil, gövdesi servi (kalem) ve dalları sanavbere (hokka) ait bu tabloda, sanavberin dallarını hokkanın içindeki lıkaya¹⁶, yeşil yapraklarını da mürekkebe benzetmek mümkündür. Beyitte kurulan mânâ toparlanacak olursa marifet bahçesini tezyîn edenin, sanavber hokkasındaki yeşil mürekkebe daldırılan servi kalemi olduğunu söylemek mümkündür.

İtmege kâ'ide-i âb-ı hayâtı icrâ
Lüle-i çeşme-i hayvâna ne beñzer hâme

[Kalem, ölümsüzlük suyunun kâidesini icrâ eden hayat çeşmesinin lülesine ne de benzer.]

Dördüncü beyitte yer alan “icrâ etmek” fiilinin “akıtmak” ve “yapmak, uygulamak” manaları (İcrâ); “kâide” kelimesinin ise “bir şeyin üzerine oturduğu taban, dayanak yeri, mesnet” ve “davranışlara yön veren ve uyulması önceden kabul edilen esaslardan her biri, usûl, kural” manalarının (Kâide) birlikte kullanıldığı görülmektedir. Kâide üzerine oturan ve ekli borularla kaynaktan aldığı suyu dışarıya veren lülenin resmedildiği beyitte kalem, ucundan dökülen mürekkeple âb-ı hayât çeşmesinin lülesi olarak tahayyül edilmiştir. Âb-ı hayâta bağlı kanallardan taşınan su ise, kalem ile taşınan mürekkepten dökülen ve böylelikle ebedîliğe ulaşılan “kelâm”a delâlet eder. Herhangi bir çeşmenin içinden geçen suyun *akması* için lüleye ihtiyaç vardır. Çeşme kâidesine taşınan suyun dışarıya çıkmak için *takip edeceği yol*, lülenin ve bağlı olduğu kanalların şekline bağlıdır. Âb-ı hayâttan taşınan suyun çeşmeden çıkabilmesinin *usûlünü* de kalem ortaya koymaktadır. Bu manalardan hareketle beyitte fânî âlemde bekâ bulabilmek için uyulması gereken kuralların kalemin ucundan çıkacak sözlerle tayin edileceğine işaret edildiği belirtilebilir.

Ma'nâ ebkârınuñ âşüftesi olmasa eger
Dâ'imâ virmez idi yollarına ser hâme

[Eğer kalem daha önce hiç kimse tarafından söylenmemiş sözlerin, kullanılmamış manaların âşığı olmasaydı yollarına dâima baş vermezdi.]

Beşinci beyitte ise kamyş kalemin yazabilir hâle getirilmesi için başının kalemtrâş ile kesilmesi hadisesinine göndermede bulunulmuştur. Dîvân şiirinde “bikr-i mânâ, bikr-i mazmûn” kavramlarıyla ifade edilen *söylenmemişi söyleme/bulma* hadisesi, bu beyitte de “manâ ebkârı” tamlamasıyla yer almıştır. Beyitte hüsn-i ta'lîl yoluyla kalemin baş kısmının kesilmesi eylemi “yoluna baş vermek” deyimiyile buluşturulmuş, “ucundan bikr-i manâ çıkmayan kalemin başı, boş yere kesilmiştir ve o kalem zâyî olmuştur.” mesajı verilmiştir.

Bir elif-kađ elemin mi çeker ey dil bilsem
Ne için böyle za'if ola vü lâğar hâme

[Ey dil! Kalem, bir elif boylunun elemini mi çeker? Bilsem, ne için böyle zayıf kalmış ve ağır hareket eder olmuştur?]

Altıncı beyitte şâir, kalemin ince oluşundan ve yazarken hattat elindeki ağır hareketinden hareketle tecâhül-i ârif sanatına başvurmuştur. Bir hattatın ince kamyş kalemle ince ve düz yapıya sahip olan elif harfini yazmasından ilham alınan beyitte, teşhis yoluyla kalemin zayıf ve çelimsiz olmasının sebebi sorgulanmıştır. Hattatın mükemmel bir elif harfini yazabilme gayretiyle sevgiliye kavuşabilme yolunda çekilen elemin aynı düzlemde ele alındığı beyitte tecâhül-i ârifin yanı sıra hüsn-i ta'lîl sanatına da müracaat edildiği görülmektedir.

Bir gül-endâm hevâsıyla olupdur bîmâr
Türmayup dîdelerüm gibi kan ağlar [hâme]

[Kalem, boyu bir gül fidanına benzeyen sevgilinin arzusuyla hasta olmuştur. (Bu sebeple) gözlerim gibi durmadan kan ağlamaktadır.]

Yedinci beyitte ise ucunda sürh (kırmızı mürekkep) olan bir kalemin durumu teşhis yoluyla gül fidanı gibi boyu olan sevgiliye tutulup hasta düşen ve gözlerinden kanlı yaş döken âşığa

¹⁶ *Lika*: Eskiden kamyş kalem döneminde, hokka devrildiğinde mürekkebin dökülmesini önlemek ve kalemin gereğinden fazla mürekkep almamasını sağlamak için hokkaya konan ham ipek. Bk. “Lika”, *Kubbealtı Lugati*.

benzetilmiştir. "Gül-endâm" ve "kan ağlamak" yapılarıyla kırmızı rengin ön plana çıktığını ve kalemin kan ağladığının ifade edilmesiyle beyitte "sürh" mazmunu olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca beyitte yer alan "bîmâr" kelimesiyle de ağır bir hastalık hâlinde inleyen hastanın çıkardığı inilti ve ucundaki mürekkebi biten kamış kalemin çıkardığı ses hatıra gelmektedir. Ortaya çıkan tabloda, ucunda sürh olan kalemin, hasta düşmüş bir âşığın gâh inleyip gâh kanlı gözyaşı dökerkenki hâline teşbîh edildiğini söylemek mümkündür.

Bilmem ol kâkül-i müşğîne mi beñzer geçinür

Perçemin eyledi müşğîn ü mu'anber hâme

[Kalem, perçemini misk ve anber kokularına buladı. Bilmem ki (bu hâliyle sevgilinin) o misk kokulu kâkülüne mi benzediğini iddia ediyor?]

Hüsn-i hat sanatında celî yazıları¹⁷ yazabilmek için ağız kısmı geniş kalemler kullanılmış ve bu kalemlerin, mürekkebi daha iyi çekebilmesi için ağız kısımları birden fazla yerden şakk edilmiştir (kalem ağzının eşit parçalara ayrılması). Terkibinde misk ve anber kokuları bulunan bir mürekkebe daldırılmış celî kalemin şekil ve koku itibariyle misk ve anber kokulu perçeme benzetildiği sekizinci beyitte istifhâm yoluyla celî kalem ve perçem arasındaki benzerliğe dikkat çekilmiştir.

Yârüñ engüşt-i muhannâsına öykünmegiçün

Sürh ider barmağı uçlarını ekşer hâme

[Kalem, sevgilinin kınalı parmaklarına benzesin diye parmak uçlarını genellikle kırmızı mürekkeple boyar.]

Bir önceki beyitte perçeme benzetilen celî kalem, dokuzuncu beyitte de şekli itibariyle parmaklara benzetilmiştir. Beyitte, bir güzellik unsuru olarak kullanılan kınanın sürüldüğü yerde bir vakit sonra kırmızı renge dönüşmesi hadisesi ile sürhe (kırmızı mürekkep) batırılmış kalem arasında bir teşbîh ve teşhîs ilişkisinin kurulduğu görülmektedir. Bir kozmetik malzeme olmasının yanı sıra kınanın Türklerde hediye gidecek koçların alınlarına, sırtlarına ya da kuyruklarına yakıldığı; evlenme, ölüm, askere uğurlama, sünnet, dinî bayramlar ve hacı karşılaması gibi önemli törenlerde kullanıldığı bilinmektedir (Pişkin 2019). İslam medeniyeti dairesi içerisinde üretilen el yazması eserlerde ise metin içindeki önemli kelime ve ibarelerin yazımında/işaretlenmesinde kırmızı mürekkebin kullanıldığı bilinmektedir (Gacek 2020: 175-177). Yazı sahasında ve Türk âdetleri arasında yer alan kırmızı mürekkep ve kınanın kullanıldıkları alanda *önemli* vasfına sahip oluşları, beyitte renkleri haricindeki bir diğer ortaklıklarının da göz önünde bulundurulduğunu göstermektedir. Beytin tamamına hâkim olan hüsn-i ta'lîl sanatıyla da kalemin ağzının kırmızı mürekkebe bulanmış olmasının sebebi sevgilinin kınalı parmaklarına öykünme isteğine bağlanmıştır.

Vaşf-ı maḥdümü yazar şafḥa-i eflāk üzre

Giceler mâh-ı nev alup eline zer hâme

[Yeni ay, geceleri eline altın kalem alıp göklerin sayfasına Hocazâde Mehmed Enverî'nin vasfını yazar.]

Girizgâh beyitlerinin ilki olan onuncu beyitte yeni ay, teşhîs yoluyla bir hattata benzetilmiştir. Gece vakti gökyüzünde görülen hilal ve yıldızların, şekilleri ve renkleri itibariyle altın mürekkebine¹⁸ batırılmış bir kaleme ve bu kalemin hattatlıkta kullanılan renkli kağıt cinslerinden biri olan siyah kağıt (Yazır 1974: II/191) üzerinde bıraktığı nokta şeklindeki izlere benzetildiği beyitte, hüsn-i hat sanatında kullanılan muhtelif malzemelerin de yer aldığını görmek mümkündür. Göğ'e ait unsurların yere ait malzemelere denk tutulduğu bu beyitte, kasidenin

¹⁷ Celî hat hakkında detaylı bilgi için bk. Alparslan 1993.

¹⁸ "Altın mürekkebi" hakkında detaylı bilgi için bk. Yazır 1974: II/185.

memdûhu Hocazâde Mehmed Enverî'nin yüceliğine de göndermede bulunulduğunu belirtmek mümkündür.

Ya'nî maḥdûm-ı Muhammed Çelebi ḥazreti kim

Her ne emr itse başum üzerine dir ḥâme

[Yani, Muhammed Çelebi Hazretleri'nin oğlu her ne emrederse kalem "baş üstüne" der.]

On birinci beyitte ise şâir, teşhîs sanatına başvurarak kalemin, kasidenin memdûhu Hocazâde Mehmed Enverî'nin sözünü emir telakki edip her ne buyurursa "baş üstüne" diyerek karşılık vereceğini söylemiştir. Kelâmın kalemden çıktığı yerin kalemin baş kısmı olduğu göz önünde bulundurulursa beyitte, memdûhun ağzından çıkacak her sözü yazmaya hazır bir kalemin varlığını da görmek mümkün olacaktır.

On birinci beytin ikinci mısrasını "Her ne emr itse başum üzerinedür ḥâme" şeklinde okumak da mümkündür. Bu okuma sayesinde şâirin, Muhammed Çelebi'nin maḥdûmu Hocazâde Mehmed Enverî her ne emrederse, kalem baş üstünde, emre âmâde olarak beklediğini belirtmek mümkün olmaktadır. Yine bu okuma sayesinde beyitte, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin çağdaşı olan Azmizâde Hâletî Efendi tarafından da işlenen *destarda kalem taşıma* âdetine (Kaya 2010: 172) göndermede bulunduğunu belirtmek mümkündür.

Kâtib-i midḥatına ḥokḳa-i ḥurşîd devât

Çarḥ-ı ezrak aña rîg şa'sa'a-i ḥür ḥâme

[Onun medhini yapacak kâtibin güneş hokkası, divit; mavi gök, rîg ve güneşin parıltısı kalemdir.]

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin "ḥâme" redifli kasidesinde on ikinci beyitten itibaren medhiye bölümüne geçmiştir. Bu beyitte de onuncu beyitte olduğu gibi göğe ait unsurların hat sanatındaki bazı malzemelere benzetildiği dikkat çekmektedir. İlk olarak güneşin, şekli ve rengi dolayısıyla sarı pirinçten veya altından imal edilmiş (Derman 1994) bir divitin¹⁹ hokkasına benzetildiği görülmektedir. Ayrıca güneşin hokkaya benzetilmesi, onuncu beyitte de kullanılan içi *altın mürekkebi* dolu bir hokkayı hatıra getirmektedir. İkinci mısradan ise maviye boyanmış rîg/rîh²⁰ (Yazır 1974: II/178), gökyüzüne ve kalem, güneşin düz bir çizgi şeklinde zuhur eden parıltılarına teşbîh edilmiştir. Böylelikle, memdûhun medhine dair söz söyleyebilmek ancak katibin elinde bu malzemelerin var olmasına bağlıdır. Tahayyülü kişiyi eşsiz bir güzelliğe götüren bu hayalî parçalarla yazılan kelâmın elbette kıymetli olması beklenir. Bu kıymet, kelâmın mevzûsunun memdûh olmasının yanı sıra bizatihi kelâmın kendisine de aittir. Yani bu beytin zâhirinde memdûha lâıyk olacak şeyler tasvir edilmeye çalışılırken arka planda şâir tarafından bir fahriye muhtevasının ustalıkla yerleştirildiğini belirtmek mümkündür.

'Arşa-i fazlda sen Ḥayder-i kerrâr olduñ

Zu'l-fiḳâruñ senüñ ey merd-i hünerver ḥâme

[Ey hüner sahibi! Sen lütuf arsasında Hz. Ali oldun. Senin Zülfikâr'ın kalemdir.]

On üçüncü beyitte şâir, âlicenaplık ve cömertlik meydanında Hocazâde Mehmed Enverî'nin hüner sahibi bir kişi olduğunu ve elindeki Zülfikâr hükmünde olan kalemiyle Hz. Ali'ye benzediğini belirtmiştir. Kamış kalemin iki başının kesilip içindeki uzun liflerinin temizlenmesi sonrasında, ince tarafının *kalemtrâş* ile iki parmak geriden yarısı gidecek şekilde yontulması (Yazır 1974: II/170) ve sonrasında *makta* adı verilen ve en makbulü fil dışından imal edilen bir zemin üzerinde (Yazır 1974: II/176) kalem ağzının *kalemtrâş* ile *şakk edilmesi* (kalem ağzının iki eşit parçaya ayrılması) hadisesi neticesinde ortaya çıkan görüntü, bu beyitte baş kısmı iki parçadan müteşekkil Zülfikâr kılıcına benzetilmiştir. Ayrıca bu beyitte Hz. Muhammed (a.s.)'dan rivayet edildiği ileri sürülen "Lâ fetâ illâ Alî, lâ seyfe illâ Zülfikâr" (Ali'den başka yiğit, Zülfikâr'dan başka

¹⁹ *Divit*: Eskiden yazı takımlarının korunması ve kolayca taşınması için kullanılan mahfaza. Bk. Derman 1994.

²⁰ *Rîg/rîh*: Mürekkebi kurutmak için yazı üzerine serpilene ince kum. Bk. "Rik - Rîg", *Kubbealtı Lugatı*.

kılıç yoktur) (Öz 2013) hadisine telmihte bulunularak Hocazâde Mehmed Enverî'nin de hat vadisinde başı çektiği ifade edilmiştir.

Ma'rifet rezm-gehi içre iderseñ cevân
Ola destünde siyeh tûğlı gönder hâme
[Eğer marifet meydanında dolaşacak olursan elindeki kalem, siyah tuğlu gönder olur.]

On dördüncü beyitte ise memdûhun, marifet meydanına çıkacağı zaman elindeki ucu siyah mürekkebe batırılmış kaleminin başında siyah tuğ olan bir gönder hükmünde olacağına işaret edilmiştir. Kalemin hükümdarlık alameti olan tuğa (Pala 2015: 460) benzetilmiş olması, Hocazâde Mehmed Enverî'nin hüsn-i hat mülkünde bir hükümdar olarak görüldüğünün de işaretidir. Ayrıca beyitte oluşturulan yapıdan hareketle elindeki siyah tuğla atının üstünde, ordunun önünde sağa sola doğru giden (cevlân etmek) bir kahramanın hareketlerini, kağıt üstünde hareket eden siyah mürekkebe daldırılmış bir kaleme benzetmek mümkündür. Nasıl ki cenk meydanında siyah tuğun işaret ettiği hükümdara eşsiz bir muzafferiyet yakışırsa öyle de Hocazâde Mehmed Enverî'nin hânesine, eline kalemini aldığı zamanki ortaya koyduğu eserlerle marifet meydanında kazandığı eşsiz başarısı yazılacaktır.

Katı nâ-puhte degül mi gele inşâf idelüm
Beñzeden ayağı toprağını 'anber hâme
[Gelin, insâf edelim! Ayağı toprağını anbere benzeten kalem ziyadesiyle acemi değil mi?]

On beşinci beyitte ise memdûhun ayağının toprağını anbere benzeten kalemin teşhis yoluyla olgunlaşmamış, acemi bir insan gibi addedildiği dikkat çekmektedir. "Katı" kelimesinin hem "sert" hem de "çok, çok ziyade, pek" anlamlarının (Tarama Sözlüğü 2009: IV/2338, 2343) birlikte kullanıldığı beyitte, tezat sanatından hareketle *anberin*²¹ yumuşaklığı ve kalemin sertliğine işaret edilmiştir. Beytin bütününe bakıldığı zaman hem kalemin medih yoluyla memdûhun ayağı toprağını anber gibi güzel kokan bir maddeye benzettiği belirtilmiş hem de bu benzetmenin dahi böyle kıymetli bir memdûhun vasfında kaba duracağına, bu benzetmeyi yapan kalemin teşhis yoluyla sert, toy birine benzediğine işaret edilmiştir.²²

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, "hâme" redifli kasidesinin on altıncı ve on yedinci beyitlerinde şâirlik yönüne göndermelerde bulunmuştur. Kasidenin fahriye bölümü olarak nitelenebilecek bu iki beyitte şâirlik övgüsü doğrudan değil dolaylı yoldan yapılmıştır. Bu tespiti izah etmek için beyitlerin muhtevasına değinmek gerekmektedir.

Kâğıd üzre dökülen kaçreleri şanma midâd
Hûyudur yazar iken sözümi derler hâme
[Kağıt üzerine dökülen damlaları mürekkep sanma. Kalemin huyudur, sözümü yazarken terler.]

²¹ *Anber*: Hind denizlerinde yaşayan bir çeşit ada balığından elde edilen yumuşak, yapışkan ve kara renkte, güzel kokulu bir maddedir. Bk. Pala 2015: 23.

²² Bu beyitte kurulan mana katmanı birçok dîvân şiiri örneğinde olduğu gibi Nedîm'in,

Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana
Mey süzülmüş şîşeden ruhsâr-ı al olmuş sana

["Nezâket" senin boyuna posuna sıfat olabilmek için gümüşün en ince hâle getirildiği haddeden geçmiştir (geçmelidir). Şişelerden süzülerek her hâliyle kâmil olmuş "mey"nin kırmızılığı, senin yanağının kırmızılığına denk olabilsin diye tekrar süzülmüştür (süzülmelidir).]

beyti (ve bağlı olduğu gazel) ile

Güllü dîbâ giydin ammâ korkarım âzâr eder
Nâzenînim sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ seni

[Ey nârin sevgilim! Üzerinde gül desenleri olan bir elbise giydin ama korkarım ki o gül desenlerinin dikenlerinin gölgesi seni incitir.]

beytindeki sevgilinin vasfedilemez narinliğini hatırlatmaktadır. Bk. Macit 2016: 291, 371.

On altıncı beyitte kalemin, şâirin sözlerini yazarken ağız kısmından mürekkebin çıkması hadisesi, teşhîs ve hüsn-i ta'lîl yoluyla, terlemesine yorulmuştur. Beyitte, bir hattatın/müstensihinin ince eleyip sık dokuyarak yazdığı bir yazı esnasında oluşabilecek muhtemel bir gerginlikte terlemesi hadisesinin de resmedildiği söylenebilir. Herhangi bir işte hassasiyet göstermek, gerginlikten terleyecek duruma gelmiş olmak; o işe ehemmiyet verildiğinin, o işin kıymetli olduğunun göstergesidir. Dolayısıyla bu beyitte şâirin; kaleminin taşıdığı söz yüküne, dolayısıyla şâirlik kudretine işaret ettiğini belirtmek mümkündür. Beyitte geçen “hüy” kelimesinin îhâm yoluyla hem “doğuştan olan tabiat, yaratılış, mizaç” (Huy) hem de “ter” manalarında (Huy-Hoy) kullanılmış olması da dikkat çekmektedir.

Sözümüñ biñde birin yazar idüm ey Yaḥyâ

Yanmasa döyse derûn âteşine ger ḥâme

[Ey Yaḥyâ! Eğer kalem, iç(im)deki ateşle yanmayıp ona dayanabilse, sözümün binde birini yazardım.]

“Hâme” redifli kasidenin taç beyti olan on yedinci beyitte ise şâir; kaleminin, içindeki ateşe dayanıp yanmasa bile sözlerinin ancak binde birini yazabileceğini söylemektedir. Mübâlağa sanatına başvurulmuş beyitte geçen “sözümüñ” kelimesini imlâsı gereğince “süzümüñ” şeklinde okumak ve böylelikle şâirin, sözünün âteşin oluşuna da vurgu yaptığını söylemek mümkündür.

Midḥatuñ âb-ı ḥayâtın arayup gezmişdür

Zulümâtı nitekim Hızır u Sikender ḥâme

[Hızır ve İskender’e benzeyen kalem, Zulümât ülkesini senin medhinin ölümsüzlük suyuna arayarak gezmiştir.]

Fahriye bölümünden sonra on sekinci beyitte medhiyeye devam edilmiştir. Hz. Hızır ve İskender’e benzetilen kalem, memdûhun medhindeki ölümsüzlük suyuna erişebilmek için karanlıklarda dolaşmıştır. “Âb-ı hayatın içinde bulunduğu üç aylık yolu olan karanlıklar ülkesi” (Pala 2015: 494) Zulümât’a, “rivayete göre İskender, ordusu ile ... âb-ı hayatı aramaya gitmiş ama veziri olan Hızır, suyu bulup içtiği hâlde ona nasip olmamıştır.” (Pala 2015: 237) “Zulümât” kelimesiyle *siyah mürekkebe* de göndermede bulunan beyitte işlenen bu arayış yolculuğundaki maksat, on sekizinci beyitte hüsn-i ta'lîl yoluyla memdûhun medhine erişebilmek şeklinde yorumlanmıştır.

Vaşfıñuñ zerresi mümkün degül ola taḥrîr

Olsa her berk varaḳ cümle ağaçlar ḥâme

[Her yaprak sayfa, her ağaç kalem olsa; senin vasfının zerresini yazmak (yazıp sığdırmak) mümkün değildir.]

Medhiye bölümünün son beyti olan on dokuzuncu beyitte, on yedinci beyitte olduğu gibi mübâlağa sanatına başvurulmuş ve âlemdeki bütün yapraklar sayfa, bütün ağaçlar kalem olsa da memdûhun vasfının zerresinin dahi sığabileceği sayıda sayfa ve bir zerrecik vasfı yazabilecek sayıda kalem miktarına sahip olunamayacağına işaret edilmiştir.

Demidür kim eline tîşe-i ihlâş alup

Çıkara kân-ı du‘adan nice gevher ḥâme

[Kalemin, eline ihlas külüngünü alıp duâ madeninden nice cevherler çıkarmasının vaktidir.]

Kasidenin yirminci beytinden itibaren duâ bölümü başlamaktadır. Yirminci beyitte teşhîs yoluyla bir madenciye benzetilen kalemin, eline ihlas külüngünü alıp duâ madeninden gevher çıkarmasının vakti olduğu belirtilmiştir. Böylelikle kaleminden duâ niyetiyle dökülen her bir kelâmın cevher hükmünde olacağına işaret edilmiştir. Duâ madeninden kelâm yoluyla cevherler çıkarabilmenin yolu, kalemin ihlâs ile ele alınmasından geçmektedir.

Nitekim baḥr-i midâda ḫala ḡavvâş-şıfat

Bula ol baḥrde nice dür-i ezher ḥâme

[Kalem, dalgıç gibi mürekkep denizine dalıp o denizde nice parlak inci bula.]

Silk-i tahtîre çeküp ol dūr-i pākizeleri
Gerden-i medhūñe dāyim vire zīver hāme

[Kalem, dâima o hâlis incileri yazı ipine dizip senin medih gerdanına bir sūs kılsın.]

Yirmi birinci ve yirmi ikinci beyitlerde ise kalemin, bir dalgıç gibi mürekkep denizine dalıp o denizden parlak inciler çıkarması ve çıkardığı hâlis incileri yazı ipine dizip memdûhun boynuna bir sūs kılmaması temennisiyle kaside sona erdirilmiştir. Kalemin, içi mürekkep dolu hokkaya daldırılmasının dalgıçın denize dalması hadisesine benzetildiği yirmi birinci beyitte, kalemin ucundan dökülecek kelâmların da denizin derinlerinden çıkarılan inciler gibi kıymetli olması niyazında bulunulmuştur. Kasidenin son beytinde geçen "silk-i tahtîr" (yazı ipi) tamlaması da hatıra yazı aletlerinden "mıstar"²³ getirmektedir. Kağıt üzerinde belirlenmiş sınırlar içerisinde ve belli bir düzenle yazı yazmayı sağlayan *mıstar* usta bir elle buluşunca, ortaya "inci gibi yazı" deyimini hak eden eserlerin çıkması muhakkaktır.²⁴ Böyle bir sanat eserinin ipe dizilmiş inci gerdanlığa benzetildiği beyitte, kalemin memdûh için dâima inci gerdanlık kıymetinde medhiyeler yazması temennisinde bulunulmuştur.

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin "hâme" redifli kasidesinin ilk beytinde "yine" zarfını kullanarak *önceki* zaman dilimine, son beytinde de "dâima" zarfını kullanarak *sonraki* (ve geniş) zaman dilimine bilinçli bir şekilde eserini ve memdûhunu eklemlediği görülmektedir. Böylelikle dördüncü beyitte de vurgulanan *ebedîlik* vurgusuna hem kasidenin tamamında tercih edilen "hâme" redifi üzerinden hem de ilk ve son beyitlerde kullanılan "yine" ve "dâima" zarflarıyla kurulmuş plandan ulaşmak mümkündür.

Sonuç

XVII. yüzyılda hem devlette aldığı vazifelerde yol gösterici olmuş hem de ortaya koyduğu eserlerle dîvân edebiyatında sivrilmiş bir isim olan Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, çalışmanın konusunu teşkil eden "hâme" redifli kasidesinde bir sanatkâr gözüyle başka bir sanatkârın başarısını edebiyat muhiblerinin zevk-i selîmine takdim etmiştir. Çalışmada, Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Bölümü'nde 857-M yer numarasıyla kayıtlı ve Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 4966 yer numarasıyla kayıtlı mecmûalarda yer alan "hâme" redifli kasidenin, hem başlığındaki "Kaşîde-i Yahyâ Efendi berây-ı Hvâce-zâde Mehmed Efendi" ifadesinden hem de her iki mecmûada da yer alan *Yahyâ* mahlaslı/başlıklı toplam 456 şiirin 451'inin²⁵ Şeyhülislâm Yahyâ Efendi Dîvânı'nda mevcut olmasından dolayı Şeyhülislâm Yahyâ'ya ait olduğu tespit edilmiştir. Eldeki verilerden hareketle kasidenin memdûhu olan Hocasâde Mehmed Efendi'nin XVII. yüzyılda yaşamış meşhur hattatlardan Hocasâde Mehmed Enverî olduğu bilgisine ulaşılmış, kasidenin muhtevasına nüfûz edebilmek için Hocasâde Mehmed Enverî'nin hayatına geniş yer verilmiştir. Dîvân şiirinde kelime veya kelime grubu olarak belirlenmiş rediflerde, mânânın redif etrafında kurulduğu bilinmektedir. Yirmi iki beyitten müteşekkil "hâme" redifli kasidede de muhtevanın "kalem" ve kalemle ilişkili maddeler ve eylemler etrafında kurulduğu, orijinal benzetmelerin yapıldığı tespit edilmiştir. Kasidenin incelenmesi neticesinde yirmi iki beyitten müteşekkil yapıda nesib bölümünün (dokuz beyit), medhiye bölümünden (altı beyit) daha geniş

²³ *Mıstar*: İnce bir mukavva üzerine eşit aralıklarla gerilmiş ipliklerden ibâret olan ve yazılacak kâğıdın altına konulup üstüne elle bastırılmak sûretiyle kâğıda çıkan çizgiler üzerinde düzgün yazı yazılmasını sağlayan âlet. Bk. "Mıstar", *Kubbealtı Lugati*.

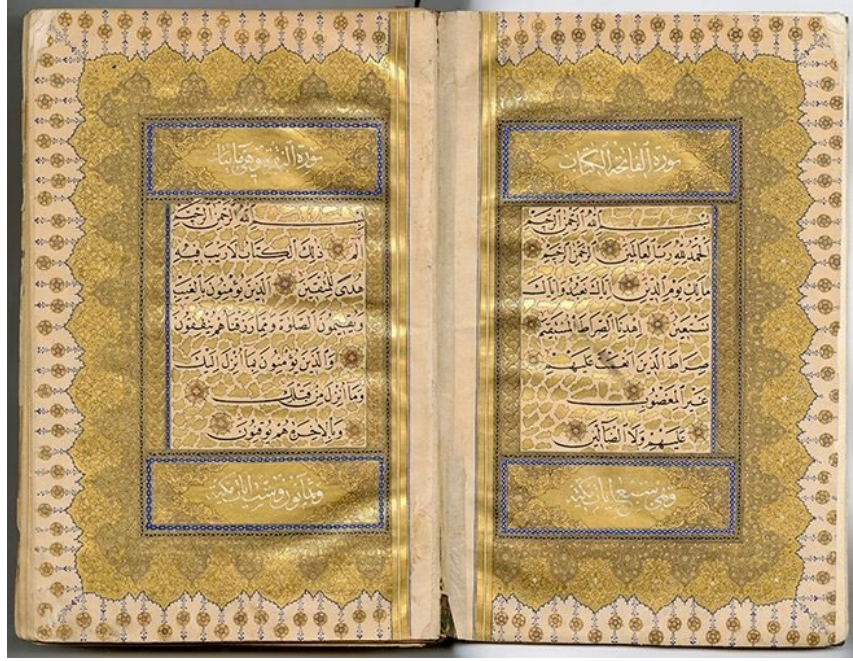
²⁴ Çalışmanın ekler bölümünde yer alan Hocasâde Mehmed Enverî'ye ait hüsn-i hat eserleri bu izahın somut örnekleri niteliğindedir.

²⁵ Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Bölümü'nde 857-M yer numarasıyla kayıtlı mecmûada yer alan ve Taşlıcalı Yahyâ Efendi'ye ait olan iki şiir tespit edilmiştir. Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 4966 yer numarasıyla kayıtlı mecmûada yer alan ve dîvân neşrinde yer almayan iki kaside (İlhan 2015: 15-17, 96-97) ve bir gazel (Karadağ 2015: 136) toplam sayıya dahil edilmemiştir.

yer tuttuğu görülmüştür. Nesîb bölümünde mânâ yoğunluğu muhtelif edebî sanatlarla daha yoğun bir şekilde kurulmuşken, medhiye bölümünde daha sade tasvirlerin yer almış olması dikkat çekmektedir. Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ'*'sında yer alan beş beyit (Ekinci 2018: 445-446) ve Oğuz İlhan (2015) tarafından yapılan çalışma haricinde Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin dîvân neşrinde, şâir hakkında ve *dîvân şiirinde kalem* hakkında yapılan çalışmalarda²⁶ varlığına dair ize rastlanmayan "hâme" redifli kaside, İlhan'ın neşriyle (2015: 96-97) gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu çalışmada ise uzun zamandır el değmemiş bir başka mecmûayla Oğuz İlhan neşri arasında tenkitli okuma yapılarak metin yeniden kurulmuş ve kurulan yeni metin şerh edilmiştir.

²⁶ "Kalem" in dîvân şiirindeki kullanımına dair yapılan bazı çalışmalar için bk. Şengül 2019; Özgeriş 2014: 68-175; Sefercioğlu 2017: 122-142; Sungurhan 2011; Şengün 2008; Topal 2008; Kufacı 2020; Doğan 2008; Kaya 2020; Tok 2019: 183-185; Varışoğlu 2008; Bankır 2020: 105-106; Bankır 2022: 219-233.

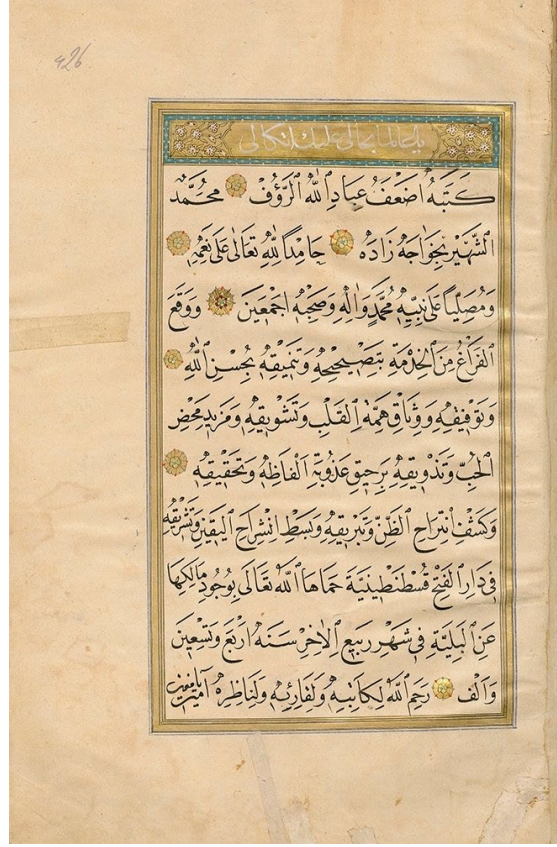
Ekler

Ek-1: Hocazâde Mehmed Enverî'nin Rebîulâhir 1094-Nisan 1683'te İstanbul'da tamamladığı, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde EH 68 yer numarasıyla kayıtlı mushafın serlevhası. Kaynak: Derman 2020.

Ek-2: Hocazâde Mehmed Enverî'nin Rebîulâhir 1094-Nisan 1683'te İstanbul'da tamamladığı, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde EH 68 yer numarasıyla kayıtlı mushafın iki ara sahifesi. Kaynak: Derman 2020.

Ek-3: Hocazâde Mehmed Enverî'nin Rebülâhir 1094-Nisan 1683'te İstanbul'da tamamladığı, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde EH 68 yer numarasıyla kayıtlı mushafın ferağ kaydı. Kaynak: Derman 2020.

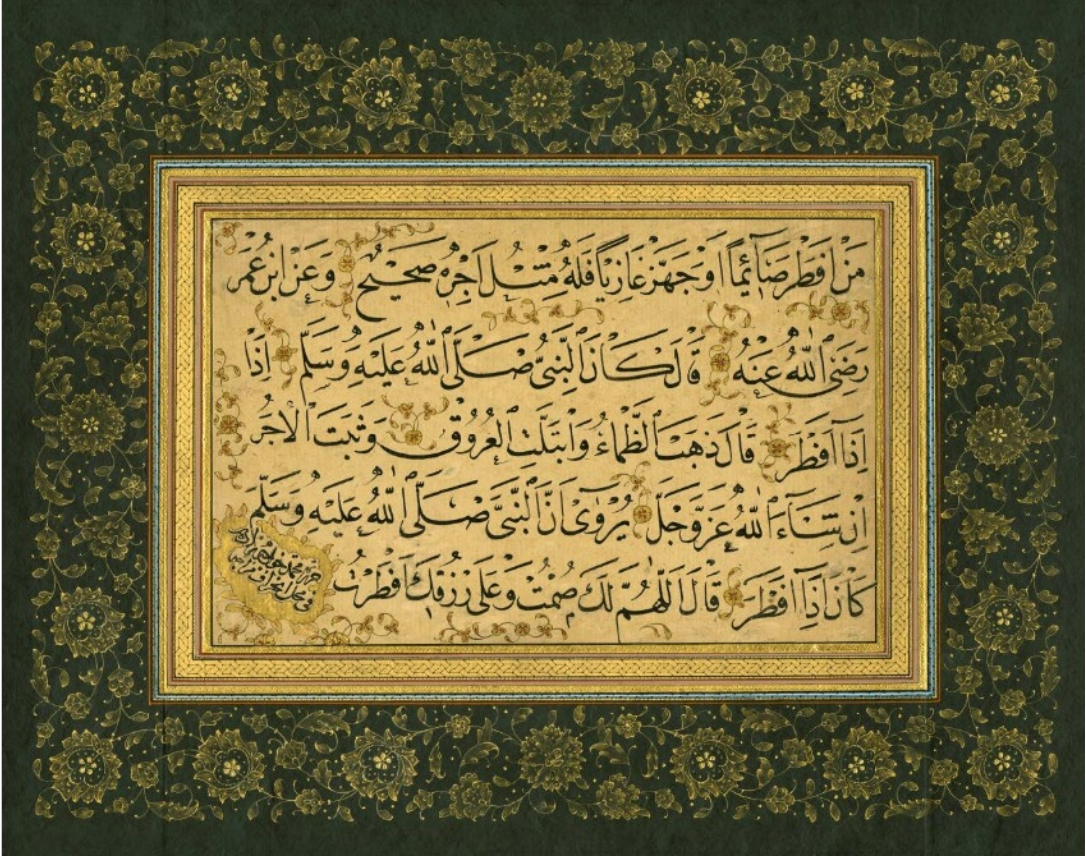
Ek-4: Hocazâde Mehmed Enverî'nin h. 1102 - m. 1690-1691 yılında (vefâtından 4 sene önce) yazdığı mushafın serlevhası. Kaynak: <https://www.orientalartauctions.com/object/art3003875-an-ottoman-quran-signed-hocazade-mehmed-enveri-ottoman-turkey-dated-1102-ah-1690-ad>.

Ek-5: Hocazâde Mehmed Enverî'nin h. 1102 - m. 1690-1691 yılında (vefâtından 4 sene önce) yazdığı mushafın iki ara sahifesi. Kaynak: <https://www.orientalartauctions.com/object/art3003875-an-ottoman-quran-signed-hocazade-mehmed-enveri-ottoman-turkey-dated-1102-ah-1690-ad>.

Ek-6: Hocazâde Mehmed Enverî'nin h. 1102 - m. 1690-1691 yılında (vefâtından 4 sene önce) yazdığı mushafın ferağ kaydı. Kaynak: <https://www.orientalartauctions.com/object/art3003875-an-ottoman-quran-signed-hocazade-mehmed-enveri-ottoman-turkey-dated-1102-ah-1690-ad>.

Ek-9: Hocaşâde Mehmed Enveri'nin nesih hatla yazdığı, tezhibi Hasan Türkmen'e²⁷ ait bir hadıs-i şerif.
Kaynak: <https://www.ketebe.org/sanatkar/hocazade-mehmed-enveri-383>.

²⁷ Müzehhib Hasan Türkmen ile alakalı detaylı bilgi için bk. www.ketebe.org/sanatkar/hasan-turkmen-3275#lg=1&slide=0 (15.02.2023).

Kaynakça

- AKSOYAK, İsmail Hakkı (2014), "Lütfi, Lütfullâh, Hoca-zâde", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü TEİS*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/lutfi-lutfullah-hocazade> (3.02.2023).
- ALPARSLAN, Ali (1993), "Celî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/celi> (16.02.2023).
- AYÇİÇEĞİ, Bünyamin (2016), "Nuruosmaniye Kütüphanesi Türkçe Şiir Mecmû'aları: İnceleme-Dizin", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 16, 227-367.
- AYÇİÇEĞİ, Bünyamin (2021), "Mecmû'a-i Ra'nâ (Nuruosmaniye Kütüphanesi, 4966)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü TEES*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/mecmua-i-rana-nuruosmaniye-kutuphanesi-49660> (15.02.2023).
- BANKIR, Mehmet Malik (2020), "Dil Felsefesi Bağlamında Fuzûlî'de Üç Kelime: "Kalem Olsun, Kil ve Kâl", *Temaşa Felsefe Dergisi*, 14, 99-109.
- BANKIR, Mehmet Malik (2022), "Dîvân Şiirinde Kullanılan Üç Kelimeye (Kalem, Kîl ve Kâl) Hermeneutik Yaklaşım" *Temaşa Felsefe Dergisi*, 17, 216-242.
- CEYLAN, Ömür (2005), "Taşranın Altın Çiçeği Safran", *Osmanlı Araştırmaları-Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na Armağan-II*, 26, 147-162.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2017), *Arap Asıllı Türk Alfabetiyle Yazılmış Türkçenin Söz Varlığı-Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇAPAN, Pervin (2005) (Haz.), *Mustafa Safâyi Efendi-Tezkire-i Safâyi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- DERMAN, M. Uğur (1994), "Divit", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/divit> (16.02.2023).
- DERMAN, M. Uğur (1998), "Hokka", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hokka> (16.02.2023).
- DERMAN, Uğur (2017), "Hat San'atının Büyük İsimleri 7-Hâfız Osman Efendi", <https://www.fikriyat.com/yazarlar/ugur-derman/2017/10/20/hat-sanatının-buyuk-isimleri-7> (3.02.2023).
- DERMAN, Uğur (2020), "Hat San'atının Büyük İsimleri 66-Hocazade Mehmed 'Enveri' Efendi", <https://www.fikriyat.com/yazarlar/ugur-derman/2020/06/26/hocazade-mehmed-enveri-efendi> (6.02.2023).
- DOĞAN, Muhammet Nur (2008), "Fuzûlî'nin Kasîde-i Kalemîyye'sinin Şerhi", *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'ın Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu*, İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, ss. 119-130.
- EKİNCİ, Ramazan (2018), *Vekâyi'u'l-Fuzalâ-Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli*, (I. cilt), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- ELİAÇIK, Muhittin (2017), "Şeyhülislâm Hocazâde Muhammed Efendi'nin Manzum Fetvâları", *Tarih Okulu Dergisi TOD*, 10/XXXI, 71-82.
- ERGUN, Sadeddin Nüzhet (1936), *Türk Şairleri*, (III. cilt), İstanbul: Bozkurt Basımevi.
- GACEK, Adam (2020), *Arapça El Yazmaları İçin Rehber*, Ali Benli ve M. Cüneyt Kaya (ter.), İstanbul: Klasik Yayınları.
- İLHAN, Oğuz (2015), *Nuruosmaniye Kütüphanesi 4966 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuası (vr. 1b-60b) (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- İPŞİRLİ, Mehmet (2003), "Mehmed Efendi, Hocazâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-efendi-hocazade> (8.02.2023).
- KARADAĞ, Emine (2015), *Nuruosmaniye Kütüphanesi 4966 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuası (Vr. 150b-200b) (İnceleme-Metin)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

- KAVRUK, Hasan (2014), “Şeyhülislâm Yahyâ”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü TEİS*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/seyhulislam-yahya> (10.02.2023).
- KAVRUK, Hasan (t.y.), *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78405/seyhulislam-yahya-divani.html> (10.02.2023).
- KAYA, Bayram Ali (2013), “Yahyâ Efendi, Zekeriyâyâzâde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yahya-efendi-zekeriyayazade> (10.02.2023).
- KAYA, Bülent (2020), “Klâsik Türk Şiirinde Kalemle İlgili Benzetmeler ve Şiirlerde Kullanımı Üzerine”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3/1, 90-112.
- KAYA, Hasan (2010), “Azmizâde Hâletî Divanı’nda Âdet ve Gelenekler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 5, 133-183.
- KOCAASLAN, Hava (2009), *Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhteva 1. Cilt S.1-233*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KOÇ, Mustafa (2014) (Haz.), *Tuhfe-i Hattâtîn-Müstakîmzâde*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- KUFACI, Osman (2020), “Teşbihler Dünyasında Nef’inin Gözünden Kalem”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Cemal Aksu Armağanı*, Müslüm Yılmaz ve Ayşe Aksu (ed.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 815-846, http://isamveri.org/pdfdr/G00845/2020/2020_KUFACIO.pdf (13.02.2023).
- MACİT, Muhsin (2016) (Haz.), *Nedîm Dîvânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- ÖZ, Mustafa (2013), “Zülfikar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zulfikar#1> (16.02.2023).
- ÖZGERİŞ, Mutlu Melis (2014), “XVIII. Yüzyıl Divan Şiirinde Hat Malzemeleri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3/2, 167-193.
- PALA, İskender (2015), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- PİŞKİN, H. Nazlı (2019), “Kına”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kina> (16.02.2023).
- SAĞMAN, Şengül (2001), *Müstakîmzâde’nin ‘Mecmûa-i İlâhiyyât’ Adlı Güfte Mecmuası I*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SEFERCİOĞLU, Mustafa Nejat (2017), “Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Dîvan Şiirinde Kullanılışı”, *Dîvan Şiiri İncelemeleri ve Hocam Âmil Çelebioğlu İçin Yazdıklarım*, İstanbul: Hiperyayın, 121-164.
- SOYDAŞ, M. Emin (2001), *XVIII. Yüzyıla Ait Bir Elyazması Mecmuada Dinî Mûsikî Güfteleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SUNGURHAN, Aysun (2011), “Nâbî ve Sâbit Divanı’nda Kalem”, *Uluslararası Sosyal Aratırmalar Dergisi*, 4/17, 147-159.
- ŞENGÜL, Emin (2019), *Divan Şiirinde Kalem*, Yüksek Lisans Tezi, Hatay: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞENGÜN, Necdet (2008), “Klasik Türk Şiirinde Kalem Kasideleri (Kalemiyyeler)”, *Turkish Studies*, 3/4, 730-758.
- Tarama Sözlüğü* (2009), (IV. cilt), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEMİZ, Ömer (2018), *Nuruosmaniye Kütüphanesi 4966 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuası (60b-118a) (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- TOK, Eda (2019), “Osman Nevres Dîvânı’nda Yazıya Dair Unsurlar”, *Türkiyat Mecmuası*, 29/1, 179-198.
- TOPAL, Ahmet (2008), “Klasik Türk Şiirinde Kalemiyye”, *Türkoloji Kültürü*, 1/1, 35-50.
- ULUDAĞ, Süleyman (1994), “Delâilü’l-hayrât”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/delailul-hayrat> (6.02.2023).
- VARIŞOĞLU, Mehmet Celal (2008), “Divan Şiirinde Bir Metafor Olarak Kalem ve Bu Bağlamda Kırımlı Rahmî’nin ‘Seyf ü Kalem’ Redifli Kasidesi”, *Uluslararası II. Türkoloji Kongresi Bildiriler 22-24*

- Mayıs 2008 Kırım-Ukrayna, 257-261,
https://www.researchgate.net/publication/329681642_Divan_Siirinde_Bir_Metafor_Olarak_Kalem_ve_Bu_Baglamda_Kirimli_Rahmi'nin_Seyf_u_Kalem_Redifli_Kasidesi (13.02.2023).
- YAMAN, Ayşe Peyman (2003), *Hat Sanatı İçin Kaynak Devhatü'l-Küttâb İncelemeli Metin Çevirisi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YAZIR, Mahmud Bedreddin (1974), *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzel*, (II. cilt), Uğur Derman (haz.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- YILDIZ, Ayşe (2017), "Sevgilinin Boyunun Benzetilenleri Bağlamında Nârveni Yeniden Düşünmek", *Journal of Turkish Language and Literature*, 3/1, 330-336.

Elektronik Kaynaklar

- "En'âm", *Kubbealtı Lugati*, <http://lugatim.com/s/enam> (6.02.2023).
- "Fıstık çamı", *Vikipedia*, https://tr.wikipedia.org/wiki/F%C4%B1st%C4%B1k_%C3%A7am%C4%B1 (13.02.2023).
- "Huy", *Kubbealtı Lugati*, <http://lugatim.com/s/huy> (14.02.2023).
- "Huy-Hoy", *Kubbealtı Lugati*, <http://lugatim.com/s/huy> (14.02.2023).
- "İcrâ", *Kubbealtı Lugati*, <http://lugatim.com/s/icra> (16.02.2023).
- "Kâide", *Kubbealtı Lugati*, <http://lugatim.com/s/kaide> (16.02.2023).
- "Kati", Tarama Sözlüğü,
- "Mıstar", *Kubbealtı Lugati*, <http://lugatim.com/s/m%C4%B1star> (16.02.2023).
- "Müsahhar", *Kubbealtı Lugati*, <http://lugatim.com/s/M%C3%9CSAHHAR> (13.02.2023).
- "Müsahhar-Musahhar", *Kubbealtı Lugati*, <http://lugatim.com/s/M%C3%9CSAHHAR> (13.02.2023).
- "Rîk-Rîg", *Kubbealtı Lugati*, <http://lugatim.com/s/R%C3%8EK> (16.02.2023).
- "Sanavber-Sanevber", *Kubbealtı Lugati*, <http://lugatim.com/s/SANAVBER> (13.02.2023).
- hattatlarimiz.blogspot.com/2015/11/hocazade-mehmed-enveri.html (15.02.2023).
- www.alifart.com/iki-adet-sulus-nesih-kita_89222/ (15.02.2023).
- www.ketebe.org/sanatkari/hasan-turkmen-3275#lg=1&slide=0 (15.02.2023).
- www.ketebe.org/sanatkari/hocazade-mehmed-enveri-383 (15.02.2023).
- www.lexiqamus.com/tr (15.02.2023).
- www.orientalartauctions.com/object/art3003875-an-ottoman-quran-signed-hocazade-mehmed-enveri-ottoman-turkey-dated-1102-ah-1690-ad (15.02.2023).